

УДК 343.2.01 + 343.241] (091)

## ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ СИСТЕМА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

**Апстракт:** Од најстаријих времена друштво-држава се различитим средствима покушава заштити од криминалитета којим се повређују или угрожавају најзначајнија друштвена добра. Управо због различитих облика и видова криминалитета, односно карактеристика његових учинилаца, обима и интензитета проузрокованих последица, правне традиције, моралних схватања, економског развоја, система политичке владавине и принципа криминалне политике, разликују се и средства друштвене реакције која према учиниоцима кривичних дела изричу за то посебно овлашћени државни органи (суд). Заправо историја кривичног права се своди на историју кажњавања односно од 19. века на историју примене других врста кривичних санкција. При томе се на различите начине одређују и правни основи односно сврха овако примењених кривичних санкција односно научна заснованост њихове примене. Управо о различитим историјским аспектима развоја система мера друштвене реакције на криминалитет говори и овај рад.

**Кључне речи:** криминалитет, учиниоци кривичних дела, закон, казна, кривична санкција, мере, одузимање или ограничење права



### *Развој научне мисли о друштвеној реакцији на криминалитет*

Иако кривично право спада у најстарије гране права које је настало веома рано, непосредно после настанка државе, озбиљније проучавање система казни и њиховог утицаја на сузбијање криминалитета

настаје знатно касније<sup>1</sup>. Научна обрада система извршења казни у оквиру кривичног права почиње да се развија тек са оснивањем првих универзитета у Италији почетком 12. века. Први радови тога доба састоја-

---

<sup>1</sup> Д. Јовашевић, Кривично право, Кривично право, Општи део, Београд, 2006. године, стр.339-347

ли су се у тумачењу римског права које почиње да оживљава. То је доба рецепције римског права које се своди на тумачење норми старог римског права и њиховом прилагођавању на конкретне случајеве у пракси. Први научни радници, који су тумачењем римског права тежили да га прилагоде потребама свога времена, називани су глосатори и постглосатори.

### *Класична школа*

Прво озбиљно научно проучавање кривичног дела и казни према његовом учиниоцу започиње у другој половини 18. века са појавом учења класичне школе. На бази нових научних концепција ова је школа развила нови систем кривичног права који је постао основа за низ кривичних законика који су донети под њеним утицајем: француски револуционарни Кривични законик из 1791. године, баварски Кривични законик из 1813. године и др. Најзначајнији су представници ове школе : Чезаре Бекарија, Анселм Фојербах и Џереми Бентам.

Бекарија је у свом делу : "О злочинима и казнама"<sup>2</sup> (Милано, 1764. године) подвргао снажној критичкој арбитерности и самовољу средњовековног феудалног кривичног права дајући при томе низ предлога за његову темељиту реформу. Ти су се предлози састојали у следећем : 1) уместо самовоље, арбитерности и злоупотреба треба увести принцип законитости кривичног дела и казне, 2) циљ казне није одмазда и

наношење зла учиниоцу кривичног дела већ спречавање да он врши кривична дела убудуће (специјална превенција). Дакле, казна је средство за спречавање вршења кривичних дела чиме се остварује ефикасна заштита друштва, 3) уместо сурових, нечовечних, телесних и смртних казни треба увести казну лишења слободе са принудним радом. Због овог учења се он сматра оснивачем аболитионистичког покрета који је коначно довео до укидања смртне казне у казненом систему највећег броја савремених земаља и 4) треба увести принцип сразмерности казне према тежини учињеног кривичног дела. Он се залаже за увођење система апсолутно одређених казни у кривичном закону тако да суд нема самосталност у изрицању врсте и мере казне већ учиниоцу кривичног дела изриче прописану казну у без обзира на конкретне околности под којима је оно учињено.

Анселм Фојербах је највећи правни теоретичар класичне школе. Он је аутор првих озбиљних дела из области кривичног права : " Ревизија основних поставки и појмова позитивног казног права" (1800. године) и " Уџбеник општег у Немачкој важећег казног права" (1801. године). У Уџбенику је на научно систематизован начин употребом одговарајућег инструментаријума обрадио материјално кривично право дајући нов систем науке општег дела кривичног права – систем бипартиције. Он је обрадио све основне и опште појмове и институте кривичног права истичући да казна треба да оствари генерално превентивно дејство чиме је постао творац теорије о генералној

<sup>2</sup> Ч. Бекарија, О злочинима и казнама, Сплит, 1984. године, стр. 45-49

превенцији казне и то "теорије психичке принуде". Џереми Бентам је у својим делима : "Теорија казне" и "Теорија законодавства" разрадио теорију о друштвеној корисности казне или утилитаристичку теорију. Он је први истакао да казна има за циљ спречавање криминалитета. Његов је посебан допринос реформи казних установа и уопште пенитенцијарног система што је довело до хуманизације казног третмана према осуђеним лицима. Ово су први радови из области извршног кривичног права<sup>3</sup>.

Као основне концепције класичне школе се могу навести следеће:

1) Слобода човека и грађанина је основна вредност у друштву. Њу између осталог треба да обезбеди и принцип законитости кривичног дела и казне. Кривична дела и казне може да пропише само законодавац пре него што су дела уопште и извршена;

2) Кривична одговорност извире из моралне одговорности учиниоца кривичног дела. У основи те одговорности налази се слобода воље учиниоца кривичног дела. Човекова воља је наине потпуно слободна од спољних и унутрашњих утицаја;

3) Кривично дело и казна су само правни феномени, правне појаве чије је постојање одређено законом. Казна је једина мера којом друштво настоји да спречи и сузбије криминалитет. Међу казнама најзначајнија је казна лишења слободе.

<sup>3</sup> Више : J. Bentham, Introduction to the Principles of Morals and Legislation, London, 1789. godine

Смртну казну треба избацити из казног система као нелогичну и некорисну;

4) Учиниоца кривичног дела је инперсонализовано биће, дакле, један логичко-апстрактан појам. Свако је једнак пред законом тако да свакоме следи иста казна. Казна се прилагођава извршеном кривичном делу, а не учиниоцу или околностима извршења дела. Постоји само објективна, а не и субјективна индивидуализација казне и

5) Суд је овлашћен да примењује закон, а не и да га тумачи у конкретном случају. Стога закон прописује за свако кривично дело одређену врсту и меру казну коју је суд дужан да изрекне учиниоцу тог дела – систем апсолутно одређених казни.

#### *Антрополошка и позитивна школа*

Крајем 19. века са снажним развојем природних и друштвених наука јавља се антрополошка школа. То је доба изразитог пораста криминалитета на што је међу првима указао Габриел Тард у свом делу : "Упоредни криминалитет" за што је између осталог окривљено и учење класичне школе. Главни представник антрополошке школе је Чезаре Ломброзо који је у делима : "Човек као злочинац" (1876. године), "Криминална антропологија" и "Злочин – узроци и лечење"<sup>4</sup> (Бостон 1918. године) изложио основне концепције свог учења<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Више : C. Lombroso, Crime - Its Causes and Remedies, Boston, 1918. godine; C. Lombroso – F. W. Guglielmo, The Female Offender, London, 1895. godine

<sup>5</sup>И. Јосиповић, Ломброзово учење, Правник,

Према Ломброзу злочин је природна и нужна појава. Узроци криминалног понашања се налазе у самом човеку. Наиме, човек се рађа као злочинац. Постоје одређени људи који су по својој физиолошкој и анатомској конституцији предодређени за вршење кривичних дела<sup>6</sup>. Такви се људи могу препознати по извесним биолошким обележјима који могу бити анатомске или физиолошко-функционалне природе. Ова се обележја називају стигмати дегенерације. Стога кривично дело резултира из органске конституције човека која се манифестује и на његов психолошки живот. Ломброзо је учиниоце кривичних дела које назива кривцима разврстао у пет категорија : рођени кривци, душевно болесни кривци, кривци из навике, кривци из страсти и случајни кривци<sup>7</sup>.

За разлику од класичне школе која уопште није поклањала пажњу узроцима криминалитета, антрополошка школа ове узроке налази у ендогеним, унутрашњим факторима који постоје у човеку. То значи да воља човека није слободна, већ је напротив нужно условљена ендогеним, унутрашњим факторима. Пошто нема слободне воље, човек није слободан у избору понашања па стога и нема моралне одговорности као основе кривичне одговорности. Казном се као врстом мере друштвеног реаговања на криминалитет не може

остварити сврха, она не може да уклони или неутрализује унутрашње узроке вршења кривичних дела. Стога су кривичне санкције непотребне и уместо њих као меру за спречавање и сузбијање криминалитета треба увести широку лепезу медицинских мера лечења које имају за циљ неутрализацију и елиминацију ендогених узрока злочина.

На основу учења антрополошке школе кривичног права изникла је и позитивна школа. Због блискости ова два учења често се у теорији она називају италијанска антрополошко-позитивна школа. Иначе ова је школа добила свој назив по примени позитивног метода (метода опсервације и експериментисања) у проучавању криминалитета. Њени су главни представници Енрико Фери и Рафаело Гарофало. Фери је свом делу "Криминална социологија" (1881. године) изложио основне концепције свог учења које напушта проучавање кривичног дела као логичко-правне конструкције, већ га посматра само кроз призму субјекта – учиниоца кривичног дела. Према Ферију<sup>8</sup> три су фактора који доводе до вршења кривичних дела : антрополошки или ендогени фактори (које преузима из антрополошке школе), физички или космотелурски фактори (клима, годишње доба, атмосферски услови и сл) и социјални или друштвени фактори.

Зависно од ових фактора или узрока криминалитета разликују се и две врсте кривичних дела. То су природна и законска кривична дела.

---

Загреб, број 7-8/1969. године, стр. 38-41

<sup>6</sup> Т. Живановић, Основи кривичног права Краљевине Југославије, Друга књига, Београд, 1937. године, стр. 428-430

<sup>7</sup> Д. Давидовић, Основи пенеологије, Београд, 1983. године, стр. 56

---

<sup>8</sup> Više : E. Ferri, The Positive School of Criminology : Three Lectures by E. Ferri, Pittsburgh, 1968. године

Природна су она дела којима се повређују општа осећања људи. То су права, општа или атавистичка кривична дела која су позната у свим државама и у свим временима. Поред њих, законска кривична дела су она која се разликују од државе до државе па чак и у истој држави у разним временским периодима. Она се састоје у повредама опште сигурности. Прихватајући типологију криваца из учења антрополошке школе, представници позитивне школе сматрају да злочин узрокују две врсте фактора. То су : ендогени (унутрашњи) и егзогени (спољашњи) фактори. С обзиром на ове две групе фактора, разликују се и две групе учинилаца кривичних дела – они који врше кривична дела под дејством унутрашњих фактора и они који врше кривична дела под дејством спољашњих фактора<sup>9</sup>.

С обзиром да човеково понашање није слободно, већ је у већој или мањој мери условљено унутрашњим или спољашњим факторима, то ни воља човека није слободна, већ је нужно условљена. Пошто воља није слободна она дакле и не може да буде основ ни моралне нити кривичне одговорности таквог учиниоца кривичног дела. Стога уместо кривичне одговорности треба увести нов појам – законску или друштвену одговорност. Она се базира на проузроковању последице кривичног дела која је одређена у закону. Основ друштвене одговорности извире из постојања стања опасности (темибилитета или перикулзитета). Опасност лежи у

<sup>9</sup> Социјалне факторе криминалитета је нарочито обрађивао Ф. Бачић, Кривично право, Опћи дио, Загреб, 1980. године, стр.63-64

самом учиниоцу кривичног дела. Овако постављено учење позитивне школе даље је разрадио Гарофало у свом делу "Криминологија"<sup>10</sup> (1885. године).

Пошто нема кривичне одговорности, то позитивисти сматрају да казна не може да оствари сврху заштите друштва јер она не делује у правцу неутралисања узрока криминалитета односно стања опасности. Стога су они предложили напуштање концепта ретрибуције и увођење мера социјалне заштите или мера друштвене одбране<sup>11</sup>. Ових мера има више врста : превентивне мере или супститути казне, мере накнаде штете, репресивне мере и елиминаторне мере. Њихова примена зависи од врсте учиниоца кривичног дела. Овако примењене мере не смеју да се заснивају на идеји апстрактне правде и моралне одговорности учиниоца кривичног дела, већ морају у потпуности да одговарају његовој личности како би се неутралисали унутрашњи и спољни фактори (узроци) који доводе до криминалног понашања. На овај начин постављена примена друштвених мера према учиниоцима кривичних дела доводи до појаве принципа индивидуализације.

#### *Социолошка школа*

Са оснивањем Међународне уније за кривично право 1889. године јавља се и социолошка школа.

<sup>10</sup> Više : R. Garofalo, La criminologie, Paris, 1905. godine

<sup>11</sup> Т. Живановић, Е. Фери и В. Ланца – два тобожња претходника трихотомије, Архив за правне и друштвене науке, Београд, број 5/1929. године, стр.337-351

Њени су главни представници: Франц фон Лист<sup>12</sup>, Ван Хамел и Адолф Принс. Према учењу ове школе постоје три групе фактора или узрока вршења кривичних дела. То су : 1) индивидуални или ендогени фактори који могу бити наслеђени или стечени, 2) физички или космо-телурски фактори и 3) социјални или друштвени фактори. Зависно од ових узрока, разликују се и врсте кривичних дела: акутна и хронична кривична дела. Акутни криминалитет настаје као последица спољашњих узрока – физичких и социјалних. Узроци хроничног криминалитета су унутрашњи или ендогени. С обзиром на ове узроке криминалитета, сви учиниоци кривичних дела или кривци су класификовани у две групе : 1) случајни кривци (који врше акутна кривична дела) и 2) хронични кривци и кривци из навике (који врше хронична кривична дела под утицајем индивидуалних склоности које се активирају у погодним спољним или унутрашњим условима).

Аутори социолошке школе нису улазили у проблематику слободе воље учиниоца кривичног дела сматрајући да је то филозофско или гносеолошко питање, а не питање кривичног права. Према њима кривична одговорност постоји и њен је основ у постојању свести или воље учиниоца кривичног дела. Али постоје и такви учиниоци који кривично

дело врше због стања опасности, опасног стања (које се назива темибилитет или перикулзитет) у које је довело до извршења кривичног дела и које прети поновним вршењем кривичних дела исте или друге врсте. Степен те опасности се одређује према степену страха од поновног вршења кривичних дела који учинилац изазива својим присуством у друштву, односно у одређеној друштвеној средини.

Стога према овим ауторима постоје две врсте одговорности и две врсте одговорних учинилаца кривичних дела. Први су они који имају свест и вољу у односу на извршено дело. То су кривично одговорни учиниоци кривичних дела. Према њима се примењују казне. Социолошка школа се нарочито залагала за широку примену казне лишења слободе будући да је она погодна да оствари ресоцијализацију кривично одговорног учиниоца кривичног дела. Ова је заправо школа инсистирала на специјалној превенцији као циљу казне. Но, поред кривично одговорних, постоје и кривично неодговорни учиниоци кривичних дела који врше кривична дела услед постојања биосоцијалног стања опасности. Према овим учиниоцима се примењују посебне врсте кривичних санкција - мере безбедности. Тако присталице социолошке школе уводе у кривично право дуалитет кривичних санкција : казне ( до тада једно познате и примењиване врсте кривичних санкција) и мере безбедности. Но, да би ова борба против криминалитета била што ефикаснија, они су предлагали поред казни и мера безбедности увођење и посебних мера превентивне

---

<sup>12</sup> М. Сингер, Наука кривичног права Франца Листа, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 2/1970. године, стр.219.225 ; Т. Живановић, Франц Лист, Архив за правне и друштвене науке, Београд, број 4/1911. године, стр.241-246

хигијене. То су различите мере социјално-политичког карактера које треба да отклоне стања и могућности који би довели до јављања или ширења криминалитета уопште или појединих његових облика<sup>13</sup>.

### *Неокласична школа*

Неокласична школа се појавила крајем 19 века са низом различитих учења и поставки чија је заједничка тежња да прилагоде и ускладе основне концепције класичне школе са концепцијама позитивне и социолошке школе у циљу ефикасне заштите друштва од криминалитета. Због те своје тежње да створи симбиозу прихватљивих концепција свих претходних школа, да нађе пут помирења и компромиса она је позната још и као еклектичка школа. Учење ове школе најснажније се изразило у првим деценијама 20. века у оквиру француске, белгијске и немачке теорије кривичног права. Као главни представници ове школе сматрају се : Гаро, Гарсон, Мајер и Биркмајер. Њихово учење се може свести на следеће концепције:

1) узроци криминалитета су по свом пореклу : индивидуални, социјални и физички. Кривци се деле на случајне и хроничне тј. деликвенте из навике,

2) кривична одговорност је морална категорија која се састоји од свести (интелектуалног елемента) и воље (волунтаристичког елемента). Она се заснива урачунљивости и виности. Воља није ни слободна ни одређена већ је релативно одређена. Прихватајући релативни детермини-

зам, они усвајају индиферентистички став да проблем слободе воље није битан за постојање кривичне одговорности,

3) поред одговорности као моралне категорије постоји и опасност као објективна категорија која чини основ за примену кривичне санкције. Опасност може постојати без кривице, али и упоредо са њом, тј. код неурачунљивих, али и код урачунљивих извршилаца дела и може бити изражена у већем или мањем степену,

4) између урачунљивости као способности за кривицу и неурачунљивости као неспособности за њено постојање, постоји читав низ прелазних стања смањење урачунљивости. Смањена урачунљивост је основ кажњивости, али и околност за ублажавање казне, односно основ за изрицање мере безбедности,

5) постоје три врсте санкција : казне, мере безбедности и васпитне мере. Додуше они говоре о дуалитету кривичних санкција, тј. о казнама и мерама безбедности, али као посебну врсту мера безбедности тј. у њиховом оквиру предвиђају васпитне мере. У основи примене казне је начело легалитета и ретрибутивни карактер казне. Казне се примењују према кривично одговорним учиниоцима кривичних дела. Према учиниоцима који нису кривично одговорни, већ су опасни за своју околину (за друштво) примењују се мере безбедности. Ускоро се васпитне мере издвајају из мера безбедности у самосталну санкцију и тако настаје триалитет кривичних санкција. У циљу остваривања специјалне превенције казна се прилагођава према субјективним својствима личности учиниоца,

<sup>13</sup> Ј. Таховић, Кривично право, Општи део, Београд, 1961. године, стр.71

б) мере безбедности се примењују према учиниоцима који носе у себи стање опасности које се не може неутралисати казном. Ту спадају неурачунљива и смањено урачунљива лица као и вишеструки повратници. Њихов циљ је неутрализација опасног стања. Васпитне мере се примењују према малолетницима чија деликвенција проиилази из васпитне запуштености. Основ њихове примене је, дакле, неприлагодљивост због недовољног или непотпуног васпитања.

### *Покрет друштвене одбране*

Покрет друштвене одбране је настао после Другог светског рата у Италији на иницијативу Филипа Граматике, који је 1945. године у Ђенови основао Центар за изучавање идеја друштвене одбране. Овај је центар прерастао 1949. године у Међународно удружење друштвене одбране. Главни представници друштвене одбране су : Филипо Граматика и Марк Ансел. Основне концепције покрета друштвене одбране изложене су у делима Граматике "Принципи друштвене одбране"<sup>14</sup> и Ансела "Нова друштвена одбрана"<sup>15</sup>. Међу присталицама друштвене одбране разликују се два праваца: екстремни и умерени правац.

Екстремни правац сматра да традиционално кривично право као неефикасно у борби са криминалитетом треба укинути и заменити га системом друштвене одбране. У овом систему не постоје појмови : кривично дело, кривична одговорност и кри-

вична санкција. Уместо њих се уводе нови појмови : антисоцијалност, субјективизам и мере лечења и превенције. Поред промене кривичног права, мења се и систем кривичног правосуђа и систем извршења кривичних санкција. Санкција заправо и нема и уместо њих се предлаже примена : медицинских, социјално-политичких, економских, педагошко-психолошких и сличних мера.

Умерени правац чији је представник Марк Ансел се залаже за темељиту, радикалну и свеобухватну реформу, а не укидање кривичног права и свих његових института. Принцип легалитета остаје основни принцип реформисаног кривично-правног система. Кривично право и криминална политика морају бити засновани на научном и интердисциплинарном посматрању и проучавању кривичног дела и учиниоца са свим субјективним и објективним околностима у сваком конкретном случају. Идеје умереног правца, Ансел је систематизовао на следећи начин : 1) идеја заштите друштва од кривичних дела налази се изван традиционалног система казни који се заснива на злу, одмазди и испаштању, 2) признаје се идеја опасности учиниоца кривичног дела и нужности да се новим средствима и на нови начин реагује против сложених облика противдруштвеног понашања, 3) кривично право будућности и савремена криминална политика морају бити засновани на научном познавању кривичног дела, али и личности његовог учиниоца, 4) нова криминална политика тежи да организује систематску, стрпљиву, разумну, али и одлучну акцију ресоцијализације учи-

<sup>14</sup> Više : F. Gramatica, *Principles de Defense Sociale*, Paris, 1963. godine

<sup>15</sup> М. Ансел, *Нова друштвена одбрана*, Београд, 1963. године, стр.9



ниоца кривичног дела и 5) савремена криминална политика се заснива на два принципа : принципу друштвене заштите и принципу индивидуалне превенције која добија посебну вредност путем развијања и учвршћења хуманизације кривичног права које полази од личних својстава учиниоца кривичног дела<sup>16</sup>.

Представници овог правца теже да изврше дејуридизацију кривичног права и да га очисте од свих сувишних, непотребних и метафизичких појмова те да их испуне социјалном садржином. Постојећи систем репресивних, ретрибутивних мера треба заменити системом мера опште и посебне превенције. Казна иако остаје у систему санкција треба да изгуби репресивни, принудни карактер и да кроз хуманизацију третмана оствари циљ – а то је ресоцијализација учиниоца кривичног дела, његово поправљање и преваспитање. Томе треба да допринесе примена индивидуализације казне и то не само у поступку њеног изрицања већ и у поступку њеног извршења. Под утицајем ових идеја долази до широке примене : малолетничког кривичног права и његове реформе<sup>17</sup>, изградње посебног третмана према млађим пунолетним лицима, као и до примене условне осуде, условног отпуста, судске опомене, парапеналних мера и сл.

<sup>16</sup> Љ. Јовановић, Друштвена одбрана – савремени правац у криминалној политици, Наша законитост, Загреб, број 7-8/1958. године, стр.352

<sup>17</sup> Више : О. Перић, Покрет нове друштвене одбране и кривичноправни положај малолетника у југословенском кривичном праву, Нови Сад, 1992. године

### *Историјски развој система кривичног права*

Историјски посматрано појава казни се везује за појаву кривичног права уопште односно за појаву државе. Различити облици друштвеног реаговања у првобитној друштвеној заједници према лицима који су кршили правила дисциплине и понашања у заједници су санкционисана различитим мерама, али које нису имале карактер кривичне санкције односно казне нити је постојао посебни орган који их је изрицао или извршавао и сл. Ти првобитни облици реаговања друштва према "изгредницима" су се сводили на приватну реакцију појединаца или колектива (рода, племена) : прогонство, освета и композиција. Са настанком државе неки од облика првобитног друштвеног реаговања прерастају у казне : смртна казна, телесне казне и новчана казна .

Све до 19. века систем кривичних санкција се практично сводио на систем различитих казни<sup>18</sup>. Тако се и историја кривичног права може назвати историјом казни које су се мењале, развијале или усавршавале, поједине казне су укидане или су добијале посебне облике и модалитете извршења односно увођене су нове и разноврсније форме кажњавања. Тек са појавом позитивне, а нарочито социошке школе и њиховог учења поједина кривична законодавства у систем кривичних санкција поред казни уводе и друге врсте кривичних санкција - мере безбедности, чиме се ствара дуалитет кривичних

<sup>18</sup> Д. Суботић, Казна и њен циљ, Јагодина, 1909. године, стр. 37-42; С. Пихлер, Казна – мит, Гласник АК Војводине, Нови Сад, број 7-8/1995. године, стр. 262-271

санкција. Ове мере имају најширу могућност примене према учиниоцима кривичних дела. Иако у основи њихове примене стоји опасно стање учиниоца (односно опасност да ће оно поновити кривично дело), оне се могу изрицати и кривично одговорним и кривично неодговорним, малолетним и пунолетним учиниоцима.

Нешто касније, крајем 19. века систем кривичних санкције бива обогаћен и новом врстом мера које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела, а у одређеним случајевима и под одређеним условима и према пунолетним лицима (млађим пунолетним лицима) – чиме се успоставља триалитет кривичних санкција. И коначно, у 20. веку уводе се различите адмонитивне кривичне санкције у виду мера упозорења : условне осуде и судске опомене. Тек крајем 20. века систем санкција постаје још разуђенији увођењем широке лепезе парапеналних мера или супститута казни, у првом реду казне лишења слободе.

#### *Појава криминалитета*

У првобитној заједници као бескласном друштву нема криминалитета као друштвене појаве. Постоје само случајеви кршења друштвених правила живота и друштвене дисциплине<sup>19</sup>. То су случајни и појединачни ексцеси на које заједница реагује мерама као што су : протеривање или прогонство из заједнице (што је равно смртној казни), крвна освета, талион (око за око, зуб за зуб) и композиција (откупнина).

<sup>19</sup> Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд, 1994. године, стр.16

Прогонство из заједнице представља искључиву реакцију на кршење правила друштвене дисциплине у том првом периоду историје развоја кривичних санкција. Применом ове мере преступник се протерује из заједнице (братсва, рода, племена) због учињеног преступа, неправда. То је време када се преступ сматрао деликтом који је управљен против појединца (дакле оштећеног лица или жртве), али и против заједнице у целини односно против божанства. Стога је ова мера предузимана не само као приватно задовољење, већ и истовремено као жртвовање божанству ради умирења<sup>20</sup>. Практично је прогонство значило осуду на смрт прогнаног лица јер је његов опстанак ван друштвене заједнице био немогућ.

Крвна освета се састоји у враћању крвине од стране породице повређеног или убијеног лица учиниоцу таквог деликта и његовој породици. Тако нането зло представља еквивалент, сразмерну реакцију на претходно учињену повреду или зло повређеном лицу. Нането зло представља одзмазду за претходно нането зло. Освета представља заправо облик колективне, а не индивидуалне реакције – "право, али и дужност на освету" јер је њу могао да предузме било који члан породице којој припада и повређено лице<sup>21</sup>.

Композиција се састоји у обавези породице којој припада учини-

<sup>20</sup> Т. Живановић, Основи кривичног права Краљевине Југославије, Општи део, Прва књига, Београд, 1953. године, стр. 43

<sup>21</sup> И. Јелић, Крвна освета и умир код старих културних народа, Београд, 1928. године, стр.7

лац деликта да плати одређени сразмерни износ уговорене накнаде ( у роби, новцу или сл) породици којој припада лице оштећено тим деликтом. Облик и висина накнаде и рок њеног плаћања су одређени обичајним правом или пак договором (сагласношћу породице повређеног и породице деликвента). У каснијем периоду јачања државе, државна власт, односно одређени органи преузимају улогу да одређују висину композиције с тим што један део дају породици повређеног, а други остаје држави.

Криминалитет се јавља као револт извесних људи и група људи према одређеним друштвено-економским условима живота<sup>22</sup>. Како су се ти услови током историје мењали од једне формације до друге, то се мењало и схватање о криминалитету и однос друштва према појединим његовим облицима. Али, ма како се мењали облици и видови испољавања криминалитета и схватања о њему, сам криминалитет није мењао своју суштину, као што ни кривично право није мењало свој задатак да очува владајући политички, економски, друштвени и правни систем и односе који произилазе из основа друштва од аката који их угрожавају. Јасно је да се према тим друштвено-економским односима ни у једној класној формацији нису подједнако односили сви људи. Настанак кривичног права проузрокован је појавом криминалитета, али је уско везан и за настанак државе као механизма

власти. Узроци вршења кривичних дела леже у материјалним условима живота једног друштва. Мењањем тих услова мења се и сам криминалитет како у погледу своје природе тако и у погледу обима. А то доводи до промена у кажњавању<sup>23</sup>. У том механизму кривично право представља једно од најважнијих средстава у сузбијању криминалитета ради обезбеђења и заштите друштвених добара и вредности.

#### *Кривично право робовласничких држава*

Настанком прве државе (робовласничке) почиње период јавног реаговања на појаву криминалитета. Држава, као облик уређења друштва преузима улогу регулисања свих друштвених односа па тако и сузбијање криминалних понашања појединаца и група. Држава постепено врши трансформацију мера првобитне друштвене одбране у кривичноправни систем казни. Уместо крвне освете уводе се смртна казна и телесне казне, а уместо композиције - новчана казна, док се уместо протеривања из заједнице (рода или племена) уводи протеривање из државе<sup>24</sup>. Са преузимањем функције гоњења и кажњавања за кривична дела, настало је и кривично право. Наиме, држава је почела да забрањује поједина понашања која су са становишта владајуће класе опасна и да за њих прописује казне. Истовремено се у механизму државе формирају посебни орга-

<sup>22</sup> М. Милутиновић, Криминалитет као друштвена појава, Београд, 1957. године, стр. 19-21 ; Ј. Таховић, Кривично право, Општи део, Београд, 1961. године, стр.18-21

<sup>23</sup> R. Vouin, J. Leaute, Droit penal et criminologie, Paris, 1956. godine, str. 45-46

<sup>24</sup> М. Радовановић, Кривично право, Општи део, Београд, 1966. године, стр. 18

ни за гоњење и кажњавање лица која крше забране и угрожавају новонастали поредак.

Кривично право робовласничких држава (Египта, Вавилона, Персије, Грчке, Рима и других робовласничких држава)<sup>25</sup> се међусобно разликује што одговара особености-ма ових држава, али се могу пронаћи и заједничке карактеристике :

1) постојање разлике између робовласника и робова у погледу кривичноправне заштите њихових личности и у погледу њихове кривичне одговорности. Наиме, заштита личности постоји само за робовласнике, али не и за робове. Роб није сматран за лице, већ за ствар, па према томе, он лично није уживао никакву заштиту. Убиство роба је деликт против имовине, јер је повређена својина на робу, а не сам роб<sup>26</sup>,

2) сви закони познају широку лепезу различитих казни. За иста кривична дела различито су кажњавани робови и робовласници. Робови су углавном кажњавани смртном или телесним казнама као и тешким исцрпљујућим радом са ускраћивањем хране и воде, док су робовласници кажњавани имовинским

казнама, одузимањем политичких права и протеривањем, а веома ретко, и то код најтежих дела, смртном казном или неком телесном казном. Дакле, карактеристична је неједнакост у кажњавању учинилаца кривичних дела зависно од припадности класи. И када се ради о истој казни, примењивао се посебан начин извршења према робовима који је био суров, драстичан, а посебан према слободним људима, припадницима робовласничке класе,

3) као објекат заштите овде се јављају: владар, држава и њени органи, црква и приватна својина, а посебно својина на робовима.,

4) реакција на извршено кривично дело и у овом периоду има карактер колективне реакције јер се кажњавање не врши у име породице повређеног лица, већ у име целе државе. Сврха казне се састоји у спречавању вршења кривичних дела јавним застрашивањем грађана саопштавањем будућим потенцијалним преступницима какве их нехумане, драконске и сурове казне чекају и на какав начин могу бити извршене ако се и они нађу у улози учиниоца кривичних дела и

5) ово право карактеришу сурове и нехумане физичке казне као и нехуман начин њиховог извршења.

### *Кривично право феудалних држава*

Епоха феудализма која траје од 5. до краја 18. века у коме се разликује више периода у развоју кривичног права. Кривично право раног феудализма (5. до 9. век) ослања се на обичајно право и прописе које су доносили краљеви освајачких гер-

<sup>25</sup> Л. Марготић, Опћа повијест права и државе, Ријека, 1997. године, стр. 168-173 ; С. Аврамовић, Затвор у атиском праву и Исејев катоикодомеин, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 1-3/1991. године, стр. 10-16; И. Јарамаз Рескушић, Сустав казни у римском праву, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 48/1998. године, стр. 545-575 ; И. Јарамаз Рескушић, Казненоправни су-став у античком Риму, Загреб, 2003. године, стр. 56-72

<sup>26</sup> Н. Срзентић, А. Стајић, Кривично право ФНРЈ, Општи део, Београд, 1961. године, стр.23

манских племена : Бургунда, Острогота, Визигота, Лангобарда и Франака. У почетку преовладавају елементи реакције крвне освете, талиона и откупнине, који се постепено потискују законским прописима краљева и све више уводе санкције кривичног права робовласничких држава, а у првом реду телесне казне. Долази до снажног продора утицаја католичке цркве на кривично право, па је чак изграђено канонско кривично право.

Кривично право средњег, развијеног феудализма (9. до 15. век) одликује се расцепканошћу и рецепцијом римског права. Најзначајнији кривични законик тога доба јесте "Општи немачки кривични законик" (Constitutio Criminalis Carolina) познат као "Каролина" из 1532. године. То је био комплетан законик за оно доба, али су његове одредбе примењиване супсидијарно, јер су предност имали локални прописи феудалца. Други значајан закон тога времена јесте Душанов законик из 1349. и 1354. године. Он представља кодекс целокупног права феудалне Србије.

Доба распадања феудализма (15. до 18. век) карактерише доношење кривичноправних прописа са најсуровијим казнама у историји кривичног права. То је доба првобитне акумулације, инквизиције и апсолутизма.

Опште карактеристике феудалног кривичног права се огледају у следећем : 1) наглашена је отворена заштити интереса феудалца над зависним кметовима из чега произилази и разлика у њиховом кажњавању, 2) примаран објект заштите су : феудална својина, религија и личност феудалца, 3) ово право карактерише

арбитрерност, која базира на неодређености кривичних дела и казни и непостојању прописа о заштити личности окривљеника у кривичном поступку и 4) предвиђене казне су сурове, а међу њима се истичу смртна казна и телесне казне сакаћења, мучења и унаказивања. Ту суровост нарочито је развила инквизиција.

#### *Кривично право капиталистичких држава*

Епоха капитализма почиње са великом француском буржоаском револуцијом 1789. године којом је срушен феудални поредак. Полазећи од идеја човечности, братства и једнакости свих људи пред законом, буржоазија је хтела да прикаже капиталистичко друштво као идеално друштво. Начела буржоаског кривичног права истакнута су још пре револуције у делима Хобса, Лока, Монтескјеа, Волтера, Русоа и Бекарије. Њихове идеје и предлози добили су потврду у "Декларацији о правима човека и грађанина" из 1789. године. А први законик изграђен на овим принципима јесте француски револуционарни Кривични законик из 1791. године. То је први буржоаски кривични законик заснован на следећим принципима : 1) законитости према коме кривична дела и казне морају бити законом одређене, 2) једнакости грађана пред законом, тј. да грађани једнако буду кажњавани за иста кривична дела, 3) хуманости према коме казна не сме да представља мучење, већ мора да има хумани карактер, 4) сразмерности између тежине кривичног дела и казне и 5) увођење казне лишења слободе

у казнени систем уместо сурових, некорисних и нечовечних казни, у првом реду смртне казне.

По први пут овај законик дели кривично право на општи и посебни део при чему општи део садржи принципе казнене политике, основе и услове кажњавања, а посебни део одређује поједина кривична дела и казне. Кривично дело се схвата као материјална последица којом се наноси штета заштићеном објекту. Други значајан кодекс овога доба је Кривични законик Баварске из 1813. године, који је рађен под утицајем Анселма Фојербаха. То је био систематизован законик са прецизно одређеним појмовима и институцијама. Ова два законика служила су као узор за касније европске законике из ове области.

#### *Историјски развој система казни*

Дуга историја развоја кривичног права<sup>27</sup> нуди широку лепезу различитих врста казни које су примењиване према учиниоцима кривичних дела и које су требале, с једне стране, да утичу на спречавање оваквих лица да поново изврше кривично дело, а с друге стране, да јавним и суровим извршењем "васпитно" утичу на остале грађане како би их страхом од казне одвратили од вршења кривичних дела<sup>28</sup>. То је период широке примене следећих врста каз-

<sup>27</sup> Д. Ивошевић, Древно кажњавање, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 4/1927. године, стр. 695 и даље

<sup>28</sup> М. Миљковић, Кратак поглед на историјски развој кривичног права у нас за последњих сто година, Бранич, Београд, број 4-5/1905. године, стр.263-275

ни: 1) елиминаторне казне, 2) телесне казне<sup>29</sup>, 3) казне тешког физичког рада, 4) безчастеће (дифамне) казне, 5) имовинске казне<sup>30</sup> и 6) казне лишења слободе (казне затвора)<sup>31</sup>. Тек у 19. веку долази до увођења нових врста кривичних санкција поред казни. То су прво мере безбедности (чији основ примене се налази у опасном стању или темибилитету), а потом и васпитне мере (које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела). Коначно 20. век уводи нове кривичне санкције - мере упозорења (адмонитивне или опомињуће санкције), да би се крајем 20. века јавиле и парапеналне мере (или супститути казни)

#### *Елиминаторне казне*

Елиминаторне казне се састоје у уклањању, елиминисању учиниоца кривичног дела из друштва чиме се настоји остварити ефикасна заштита тог друштва и друштвених добара односно вредности од поновног извршења кривичног дела од стране осуђених лица. У елиминаторне казне се убрајају: 1) смртна казна, 2) прогонство из заједнице, 3) депортација и 4) релегација.

Смртна казна<sup>32</sup> (poena capita-

<sup>29</sup> Више : М. Грубач, Телесна казна у Србији 1804-1873., Београд, 2004. године

<sup>30</sup> Више : М. Кокољ, Ђ. Лазин, Имовинске санкције и мере у југословенском кривичном праву, Београд, 1986. године

<sup>31</sup> Више : М. Фуко, Надзирати и кажњавати, Сремски Карловци, 1997. године

<sup>32</sup> Ј. Штерн, Смрт смртној казни, Београд, 1911. године; Л.Бакотић, Смртна казна, Београд, 1911. године ; М. Антонијевић, Смртна казна, Бранич, Београд, број 12/1937. године, стр. 569-573 ; М. Белчић, О смртној

lis) се састоји у одузимању живота осуђеном лицу. Дуго времена је била најчешће примењивана казна за најтежа кривична дела. Извршавана је сурово, на јавним местима, обично на градским трговима и местима испред већница или цркава, обично у вашарске дане. Некада је извршењу смртне казне претходило мучење и телесно кажњавање осуђеног са циљем да му се нанесу што веће патње, болови, понижења и муке. Тако примењивана смртна казна је називана квалификованом смртном казном<sup>33</sup>.

---

казни, Одвјетник, Загреб, број 9/1964. године, стр.9-17; С. Јекић Маринковић, Демократске слободе и смртна казна, Правни живот, Београд, број 9/1995. године, стр. 75-83; С. Маринковић, Смртна казна као кривична санкција, Бранич, Београд, број 2/1996. године, стр. 14-25 ; С. Мариновић, Смртна казна – егзекуциони проблеми, Правни зборник, Подгорица, број 1-2/1996. године, стр. 149-167 ; Ц. Ебот, Смртна казна – начини извршења, Београд, 1998. године ; Ж. Фајфрић, Смртна казна и религија, Правни живот, Београд, број 9/2002. године, стр. 63-77; Б.Николић, Р. Шеравец, Преживела казна – приручник о смртној казни, Београд, 2002. године; Ц. С. Мил, У прилог смртној казни, Београд, 2003. године

<sup>33</sup> С. Слијепчевић, О смртној казни, Одвјетник, Загреб, број 1-2/1900. године, стр.1-17 ; Н. Андрић, За или против смртне казне, Правник, Загреб, број 3/1972. године, стр. 27-36; М. Арсенијевић, За и против смртне казне, Социолошки преглед, Београд, број 1-2/1987. године, стр. 127-135 ; С.Вуковић, Смртна казна – за или против, Бранич, Београд, број 1/1995. године, стр. 31-33 ; Н. Мемедовић, Смртна казна и право на живот, Правни живот, Београд, број 9/1995. године, стр. 57-73; Н.Мемедовић, Аболиционизам и смртна казна, Правни живот, Београд, број 5-6/1996. године, стр. 71-92 ; И. Радуловић, Смртна казна - да или не, Бранич, Београд, број 3/1996. године, стр. 5-13 ; С. Пановић Ђурић, Смртна казна као негација људских права, Право људских права, Београд, 1996.

Смртна казна је дуго времена била део казног система великог броја земаља као главна казна и то казна против живота. То је најтежа, капитална казна у свим казним системима у којима постоји. Она спада у ред најстаријих казни у кривичном праву. Данас се извршава на разне начине : нпр. стрељањем, вешањем, отровом, гилјотињом, електричном струјом итд<sup>34</sup>. Али њој не претходи мучење, већ се настоји, тамо где ова казна још постоји, да се изврши безболно и хумано .

Некада је смртна казна била предвиђена за велики број кривичних дела. Снажна критика коју су покренули против средњовековног права филозофи, хуманисти и просветитељи и представници класичне школе, довела је до смањења броја кривичних дела запрећених овом казном и до ублажавања њеног извршења. Питање о укидању смртне казне<sup>35</sup> које је покренуо Чезаре Бекарија довело је до стварања снажног покрета аболициониста<sup>36</sup> чиме је изазвана веома широка дискусија о проблему смртне казне у којој су учествовале различите професије и која је довела до укидања смртне казне у низу савремених кривичних законодавастава. Узимајући у обзир разлоге за и против смртне казне данас је

---

године, стр. 229-263; Б. Петрић, Смртна казна – да или не, Гласник АК Војводине, Нови Сад, број 10/1999. године, стр. 336-351

<sup>34</sup> Више : Capital Punishment, United Nations, New York, 1962. године

<sup>35</sup> В. Бајер, Проблем смртне казне у нас, Наша законитост, Загреб, број 2/1974. године, стр.137-142

<sup>36</sup> Сматра се да је аболиционистички покрет настао у периоду између 1761. и 1764. године

аболиционистички покрет однео превагу и у више од стотину држава не познају смртну казну у свом казненом систему<sup>37</sup>. Последњих година смртна казна је брисана из казног система у следећим државама као што су: 1976. године Португал, 1978. године Данска, 1979. године Луксембург и Норвешка, 1981. године Француска, 1982. године Холандија, 1983. године Кипар, 1985. године Аустралија, 1990. године Хрватска, Чешка, Словачка, Мађарска и Ирска, 1992. године Швајцарска, 1993. године Грчка, 1994. године Италија, 1995. године Шпанија, 1996. године Белгија, 1997. године Босна и Херцеговина и Пољска, 1999. године Украјина, 2000. године Албанија и 2001. године Чиле и СР Југославија<sup>38</sup>.

Прогонство из заједнице као првобитни облик реаговања друштва на поједине облике противдруштвеног понашања је касније замењено елиминаторном казном депортације осуђеног лица из државе где је кривично дело учињено. На тај начин се онемогућује таквом лицу да поново извршењем кривичног дела повреди друштвена добра или вредности. До веће примене ове казне долази после великих историјских открића у 15. веку, у Шпанији и Португалу које су осуђена лица бродовима слале у своје колоније у прекоморске крајеве. Потом се депортација као ефика-

сна казна широко примењује у Италији, Холандији и Великој Британији (где је уведена 1717. године). На овај начин се депортација претварала у доживотно прогонство осуђеника које је постепено временом добијало карактер принудне колонизације. У царској Русији осуђена лица су депортована у Сибир на принудни рад.

Паралелно са прогонством у виду депортације, у Француској се примењује и посебна врста казне - релегација. Она је изрицана као споредна казна према осуђеним лицима која су претходно издржала казну лишења слободе у француским затворима. Потом су осуђеници упућивани у прекоморске колоније. Ова је казна примењивана само према повратницима. Историја кривичног права разликује две врсте релегације: индивидуалну и колективну. Индивидуална релегација се састојала у упућивању осуђеника у одређено место где је он слободно живео, али са ограниченим кретањем и под надзором надлежних државних органа. Колективна релегација се састојала у слању осуђених лица у Нову Каледонију на принудни рад у дужем трајању или доживотно на поседима, плантажама, пољима, рудницама и сл.<sup>39</sup>.

#### *Телесне казне*

И телесне казне<sup>40</sup> спадају у

<sup>37</sup> R. Hood, The Death Penalty : a World wide perspective, Oxford, Claredon Press, 1998. године

<sup>38</sup> The Death Penalty in the OSCE Area, Warsaw, 1999. године ; Death Penalty Information Center, www. deathpenalty info. org. org. po. html ; Amnesty International, The death penalty, Questions and Answers, april 2000. године, AI index, Act 50/01/00

<sup>39</sup> Д. Умићевић, Систем извршења казни лишења слободе, Сарајево, 1938. године, стр.109-111

<sup>40</sup> В. Бајер, Казна батина у континенталној Хрватској, Зборник Правног факултета, Загреб, број 23/1973. године, стр.29-61 ; Ћ.



ред најстаријих казни. Настале су рано, већ у робовласничком друштвеном уређењу. Данас су брисане из система казни у савременом кривичном праву (али их познају нека афричка и азијска законодавства). Некада су прописиване и изрицане често за велики број кривичних дела. Биле су јефтине и једноставне за извршење, нису повлачиле неке посебне трошкове државе, а могле су бити изречене према свим учиниоцима и у свакој прилици<sup>41</sup>. Телесне казне се јављају у два облика : 1) сакаћење (одсецање појединих делова тела) и 2) шибање<sup>42</sup>.

Сакаћење заправо налази сво основ у старом талионском принципу – око за око, зуб за зуб<sup>43</sup>. Применом ове казне учиниоцу кривичног дела се на симболичан начин наносило исто оно зло које је он претходно својим кривичним делом нанео другом лицу. Њему су се на овај начин одсецани поједини делови тела или наносене друге телесне повре-

де. За имовинско кривично дело је учиниоцу одсецана рука (једна или обе руке) или прсти, за давање лажног исказа или увреду – одсецан је језик, према учиниоцу сексуалних кривичних дела – вршења је кастрација, за шпијунажу или за прељубу - вађене су очи. Касније, ова казна нема само за циљ одмазду према учиниоцу кривичног дела и испаштање због недела, већ и да се са аспекта превенције он онемогући да убудуће настави са вршењем истородних кривичних дела. Но, није увек сакаћење било у узрочној вези са природом учињеног кривичног дела.. Тако је нпр. забележено да се у Северној Америци према учиниоцима кривичних дела примењивала мера одсецања ушију. На тај начин су криминалци поред кажњавања и видно обележавани у средини где живе и где се крећу. Сакаћење је била сурова, свирепа казна не само по својој природи и садржини, већ и по начину њеног извршења. Наиме, често је она извршавана на јавним местима, на градским трговима, испред цркава и градских већница, на пијацама, у пијачне или празничне (верске) дане у присуству великог броја знатижељних људи.

И шибање<sup>44</sup> представља једну од најстаријих телесних казни која

---

Миловић, Систем казни у неким старим хрватским статутима, Зборник Правног факултета, Загреб, број 3.4/1967. године, стр. 328-341; Ј. Марготић, А. Маршавелски, Хрватско средњовековно право, Загреб, 1990. године ; Ж. Хорватић, Повијест хрватског материјалног казног права, Хрватски љетопис за казно право и праксу, Загреб, број 4/1997. године, стр. 753-808

<sup>41</sup> С. Пихлер, Основне карактеристике кривичних санкција у Србији 19. века до кодификације из 1860. године, Пенологија, Београд, број 1/1974. године, стр. 47 - 61

<sup>42</sup> Тјелесне казне, Правни савјетник, Загреб, број 1-2/1931. године, стр.10-17; В. Бајер, Документи о укинућу тортуре и о укинућу смртне казне у југословенским земљама које су у 18. столећу биле у склопу Хабсбуршке монархије, Загреб, 1987. године

<sup>43</sup> Више : С. Јасић, Закони старога и средњега века, Београд, 1968. године

---

<sup>44</sup> В. Бајер, Казна батина у континенталној Хрватској, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1/1973. године, стр. 29-61; В. Бајер, Казне и њихово извршење у Хрватској, Славонији и Сријему у другој половини 18. столећа, Народна милиција, Београд, број 2/1956. године, стр. 11-22 ; Т. Васиљевић, Закони Карађорђевог времена, Зборник Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, број 1-3/1987. године, стр. 151-191

се уопште појавила у казненом систему. Она је дуго времена била не само кривична санкција, већ је имала широку примену и према учиниоцима других врста деликата, у првом реду прекршаја (кршења друштвене дисциплине, у школи, војсци и сл). Зависно од врсте учиниоца кривичног дела (да ли се ради о мушком или женском лицу) разликовале су се две врсте шибана. Мушкарци су наиме шибани преко целог тела, а жене само по стражњици. И ова је казна извршавана јавно, на градском тргу или другом свим радозналим лицима доступном месту. У неким државама<sup>45</sup> су разликоване по начину извршења две врсте казни шибана: мртва шибана и шибана (бој штаповима). Мртва шибана се извршавала проласком (два или више пута) учиниоца кривичног дела кроз двоструки строј (шпалир) момака који су га при његовом проласку ударали где је ко стигао, једном или више пута. Шибана или бој штаповима се састојала у ударању штапом, бичем и сличним предметом по телу учиниоца кривичног дела које је положено и везано преко неког предмета (нпр. дрвета, пања и сл).

#### *Казне тешког физичког рада*

Поред свирепих и сурових елиминаторних и телесних казни, од најстаријих времена кривично право према учиниоцима кривичних дела примењује и различите облике кажњавања који су представљали мучење, понижење и телесно малтретира-

ње осуђених лица. Као посебан облик таквог мучења јавља се и принудни, тежак, исцрпљујући физички рад. Историјски посматрано ова се казна јављала у два облика: 1) рад веслача и 2) други тежак физички рад<sup>46</sup>.

Рад веслача - дуго времена, све до проналаска парне машине, као основно погонско средство за бродове на једра (галије) коришћен је рад веслача. У почетку је највећи број веслача био принудно "регрутован" од ратних заробљеника или непријатеља. Касније се осуђеници за различита, углавном тешка кривична дела, све више користе за ову намену. То је била јефтина радна снага која је сурово и беспошtedно експлоатисана до смрти. Осуђеници су били везивани ланцима или конопима за своја "радна места" - за једра на бродовима, смештени обично под палубом, где су тако проводили цео живот, а при томе су били сурово изнуривани и телесно кажњавани. Управо зато се ова врста казни често користила као замена за смртну казну према лицима која су извршила тешка кривична дела или су се јављали као повратници.

Принудни рад је као посебна врста казни дуго времена био у примени. Он је касније са увођењем затворских установа за извршење казни затвора био често комбинован са ћелијским, ноћним усамљењем. И принудни рад је био не само казна за учињено зло дело којим се осуђеник на овај начин искупљује за учињено

<sup>45</sup> У Србији Карађорђевог времена постоје ове две врсте шибана : М. Грубач, Телесне казне, оп.цит. стр. 61-62

<sup>46</sup> В. Поповић, Систем извршења казни лишења слободе у Југославији, Београд, 1966. године, стр. 218-231; Д. Атанацковић, Пенологија, Београд, 1988. године, стр. 68-70

кривично дело, већ је представљао и вредан извор јефтине радне снаге посебно у почетку развоја капиталистичких продукционих односа и са појавом индустријске револуције. Оно што карактерише овај принудни рад јесу његове следеће одлике : 1) рад је принудан, врши се против и мимо воље учиниоца кривичног дела, али и оштећеног лица, 2) рад се врши под суровим, нехуманим и нечовечним условима, 3) рад је био бесплатан и 4) рад није имао неку другу функцију (у смислу поправљања и преваспитања осуђеника као терапевутско средство - како се рад схвата у савременим пенолошким теоријама), већ је имао карактер казне, зла и испаштања.

#### *Безчастеће казне*

Од дифамних (безчастећих) казни од најстаријих времена примењиване су: 1) жигосање (смуђење) , 2) излагање на стуб срама и 3) каменовање.

Жигосање – од најстаријих времена, у почетку робови, а потом и ратни заробљеници су били видно обележавани како би се разликовали од слободних, пуноправних грађана. То обележавање је вршено на различите начине, а најчешће жигосањем, дакле утискивањем врелим грвожђем на видним деловима тела (коси, лицу, челу, врату или рамену) одређеног знака или белега. На тај начин је овим обележавањем свим грађанима скретана пажња на њихово присуство у својој средини. Касије се овакво живосање примењује и према осуђеним лицима као учиниоцима кривичних дела. Жигосање је имало

тројако одређени циљ: 1) оваква лица су морално деградирана и посрамљена због учињеног кривичног дела јер их околина дочекује са презиром и отпором као жигосана лица, 2) обележавањем је грађанима скретана пажња на њихово присуство како би се спречили да убудуће изврше неко кривично дело – специјално превентивно дејство и 3) генерална превенција је остваривана јер је код грађана извршењем ових казни изазивано осећање страха од жига, печата осуђиваности и проскрибованости како би се уздржали од вршења кривичних дела. И ова је казна извршавана јавно. Понекад се она састојала у паљењу косматих делова тела осуђеник, нпр. косе (одакле и потиче назив смужење).

Излагањем на стуб срама, дакле везивањем осуђеника за одређени стуб на јавном месту, у прометном делу града или села, на градском тргу, испред већнице или цркве, на пијаци и сл. примењивана је ова врста дифамне казне према учиниоцима обично лакших кривичних дела. На тај начин су они посрамљени, "жигосани" друштвеним презиром околине. Но, ова казна је истовремено представљала и посебну врсту мучења и иживљавања над телом осуђеног лица, и то не само над његовом личношћу и људским достојанством. Осуђеници су обично постављани у неугодном и понижавајућем положају, везивани за руке или ноге или обе врсте удова. Грађани су могли не само да немо посматрају осуђенике, већ и да се иживљавају над њима, да их пљују, омаловажавају, вређају, ударају, гађају каменицама (одатле и потиче казна камено-

вања у неким правним системима)<sup>47</sup>.

### *Имовинске казне*

Имовинске казне<sup>48</sup> настале су такође веома рано, још у доба претварања приватне освете у композицију (откупнину) са појавом робно-новчане привреде. Композицију је држава фаворизовала јер је један део наплаћених средстава припадао њој на име посредовања између оштећеног и (његове породице) и учиниоца кривичног дела (и његове породице), а други део оштећеном лицу. Временом су ова два дела композиције добила самосталност тако да се први део претворио у: 1) новчану казну – као врсту казне која има јавноправни карактер и 2) накнаду штете која има грађанскоправни карактер. Касније је настала конфискација имовине као насилно одузимање имовинских вредности и права. И новчана казна и конфискација имовине спадају у казне које су се веома рано појавиле у кривичном праву и које су широко примењиване све до 19. века. Од француске револуције оне губе фискални карактер, те се и њихова примена сужава. Иако су имале широки обим примене, посебно у случајевима извршења имовинских кривичних дела или када се ради о учиниоцима кривичних дела као користољубивим личностима, ипак су оне у правној теорији биле подвргнуте критици, посебно новчана казна.

<sup>47</sup> Д. Давидовић, *Основи пенологије*, оп.цит. стр. 25-26

<sup>48</sup> D.D. Spinelis, *Esseys on criminal sciences*, Athens – Komotini, 2001. godine, str. 13-15

Новчана казна се састоји у обавези осуђеног лица да у одређеном року уплати судском пресудом одређени новчани износ у корист државе<sup>49</sup>. Изрицањем новчане казне између учиниоца дела – осуђеног лица и државе (буџета) ствара се облигациони однос у коме се држава појављује као поверилац, а учинилац дела као дужник. Новчана казна се може изрећи као главна и као споредна казна. Као главна казна, она се може изрећи када је у кривичном закону одређена алтернативно са казном затвора. Као споредна казна она се може изрећи када је у закону кумулативно одређена са казном затвора, али и када није уопште прописана ако је кривично дело извршено из користољубља. Данас новчана казна представља често изричану кривичну санкцију иако је у посебном делу кривичних закона ретко прописана за неко кривично дело. А и тада никада није прописана са посебним минимумом и посебним максимумом већ је изриче суд по слободном нахођењу у границама општег минимума и максимума. Закон обично прописује начин и поступак њеног изрицања, посебно са аспекта њене правичности када је потребно прецизно утврдити приходе и расходе осуђеника.

Конфискација имовине се састоји у одузимању имовине осуђеног лица без накнаде у границама које су прописане законом. Изрицањем

<sup>49</sup> Д. Јовашевић, *Новчана казна у југословенском кривичном праву*, Правни зборник, Подгорица, број 1-2/2001. године, стр. 230-243; Ђ. Ђорђевић, *Одмеравање новчане казне*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 3/1998. године, стр. 101-114

ове казне заснива се стварноправни однос државе над имовином осуђеног лица. Њено изрицање није обавезно већ суд у сваком конкретном случају одлучује о њеној примени. Изриче се само као споредна казна уз казну затвора и то за законом одређена кривична дела. Ниуком случају се не може изрећи уз новчану казну<sup>50</sup>. Пенолошка теорија као и теорија кривичног права познају две врсте конфискације: 1) општу (потпуну) којом се одузима целокупна имовина осуђеног и 2) специјалну (делимичну) којом се одузима само део имовине. Ова казна је данас ретко предвиђена у кривичном праву. Њу познаје само мањи број законодавстава као што су : чл. 44. Кривичног законика Руске федерације, чл. 29. Кривичног законика Албаније, чл. 23. Кривичног законика Републике Украјине, чл. 37. Кривичног законика Републике Бугарске или чл. 59. Кривичног законика НР Кине.

Иначе и низ међународноправних аката донетих у последње време као једну од мера које препоручују националним кривичним законодавствима у борби на сузбијању и спречавању најопаснијих кривичних дела (организовани транснационални криминал, прање новца, корупција и сл) предвиђају казну конфискације имовине : 1) Конвенција УН против транснационалног организованог криминала у чл. 12., 2) Кривично правна конвенција о ко-

<sup>50</sup> З. Мршевић, Кривична санкција конфискација имовине као средство у борби против организованог криминала по Европској конвенцији о прању новца, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 1-2/1993. године, стр.85-98

рупцији у чл. 19., 3) Конвенција о прању, тражењу, заплени и конфискации прихода стечених криминалом у чл. 2. и 4) Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма у чл. 8.. Такође и Римски статут сталног Међународног кривичног суда у чл. 77. као споредну казну учиниоцима међународних кривичних дела предвиђа конфискацију прихода, власништва и добара који су добијени директно или индиректно извршеним злочином имајући при томе у виду права добронамерне треће стране.

### *Казна лишења слободе*

Казна лишења слободе (затвор) се састоји у одузимању слободе кретања учиниоцу кривичног дела за у судској пресуди одређено време<sup>51</sup>. Уведена је у кривично законодавство под утицајем учења класичне школе која се залагала за замену смртне казне као нехумане и некорисне казне, казнама лишења слободе са или без поправног рада. У свим савременим казним системима казна лишења слободе заузима централно место<sup>52</sup>. Највећи број кривичних де-

<sup>51</sup> В. Видовић, Казна лишења слободе, Београд, 1981. године; Д. Суботић, Казна лишења слободе са посебним освртом на укидање смртне казне, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 3/1996. године, стр. 113-121; В. Грозданић, А. Шелих, Жене и казна затвора, Ријека, 2001. године, стр. 78-92; Д. Јовашевић, Појам и карактеристике казне затвора у југословенском праву, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, 2002. године, стр. 177-198

<sup>52</sup> И. Јарамаз Рескушић, Функције затвора у казнено поступовном саставу *cognito extra ordinem*, Зборник Правног факултета у

ла запрећен је овом казном јер она пружа највише могућности да се оствари сврха кажњавања која се састоји у преваспитању и ресоцијализацији осуђеног и његовом поновном укључивању у нормалан друштвени живот.

Казне лишења слободе су уведене у кривично право на предлог Бекарије прво у француском Кривичном закону из 1791. године, који је преузео Code penal из 1810. године одакле су продрле и у друга законодавства. Затварање које је до тада примењивано имало је карактер обезбеђења присуства учиниоца кривичног дела да би се над њим извршила смртна или нека телесна каз-

на. У поређењу са телесним или дифамним казнама које су се састојале у мучењу и сакаћењу, што је остављало трајне последице инвалидитета, увођење казне лишења слободе представља велики прогрес. Од свог појављивања у казненом систему, казна лишења слободе је заокупљала пажњу научне и стручне јавности. У вези са њеном применом и могућношћу остварења циља или функције који је пред њу постављан, нарочито су истицани следећи бројни приговори који су се упућивали примени ове казне уопште, а посебно ефикасности дуготрајне (доживотне) казне затвора односно краткотрајног затварања.